

Význam filosofie ve vzdělávání

Zdeněk NOVOTNÝ

The Importance of Philosophy for Education

Abstract: The paper presents the problems of the position of philosophy in the system of education, with regard to other, so called special sciences, as well as their mutual relations. Their solution is not easy because of the specific character of philosophy. The author, on the basis of his many years' experience of lecturing, presents some recommendations. The aim of the paper is to demonstrate the necessity to provide both students of secondary grammar schools and students at universities with philosophical education.

Key words: Philosophy and its various characteristics, Special sciences, Education

Úvod

K plnému pochopení místa filosofie ve vzdělávání je třeba nejprve důkladně vysvětlit povahu filosofie samé. Už samo rozhodování, jak vymezit její předmět a poslání, je problémem filosofickým. Je nutno předeslat, že neexistuje žádná jednotná a všeobecně přijímaná definice filosofie. Máme-li vysvětlit, proč tomu tak je, můžeme vyjít z určitého předporozumění výrazům jako „filosofovat“, „mít svou filosofii“ apod., a tím ukázat vlastní povahu filosofických otázek, jež směřují za hranice každodenní zkušenosti a na něž nelze odpovědět pouhým popisem.

Rozdíl mezi předmětem zájmu filosofie a předmětem speciálních věd lze demonstrovat poukazem na řecký původ a význam slova „filosofie“ jako všezahrnující moudrosti a na postupné vydělování jednotlivých vědních oborů, které se s narůstajícím věděním soustřeďují vždy jen na určitou oblast, konkrétní věci, zatímco filosofie se zabývá nejobecnějšími otázkami o celku reality vůbec. Např. historie popisuje a vysvětluje jednotlivé události v dějinách, ale položíme-li si otázku, zda mají celkově dějiny nějaký smysl, směr a cíl (jaký?), pak už není v možnostech této disciplíny samé odpovědět na takovou otázku, protože je to otázka filosofická. Nebo např. člověka lze zkoumat z hlediska nejrozličnějších vědních disciplín (biologie, medicíny, psychologie, sociologie apod.), avšak položíme-li si otázku, co je vlastně člověk, v čem spočívá jeho podstata (je-li nějaká), jaký je smysl jeho života a vůbec jeho existence, dostáváme se do oblasti filosofie. V zásadě platí, že jakmile si specialista v tom či onom vědním oboru začne klást otázky hodně obecné, např. v matematice to může být otázka, co je číslo, nebo ve fyzice otázky, co je prostor a co je čas, dostává se na pomezí filosofie. Na samém konci to budou otázky, které ukáží filosofii jako oblast nejvyšší obecnosti a univerzálnosti - otázky po bytí a jeho smyslu, poznání a jeho platnosti atd.

1 Relevantní příklady různých charakteristik filosofie

Bertrand Russell ve své knize „History of Western Philosophy“ (dosud nebyla bohužel přeložena do češtiny) uvádí následující otázky, o jejichž překlad se zde pokusíme: „Je svět rozdělen na ducha a hmotu? Pokud ano, co je duch a co je hmota? Je duch podřízen hmotě, nebo je obdařen nezávislou mocí? Má vesmír (universum) nějaký jednotící princip či účel? Vyvíjí se k nějakému cíli? Existují skutečně nějaké přírodní zákony, nebo v ně pouze věříme díky vrozené lásce k pořádku? Je člověk tím, čím se zdá být pro astronoma – kouskem znečištěného uhlíku a vody, bezmocně se plazícím po malé a bezvýznamné planetě? Nebo je (člověk) tím, čím se jeví Hamletovi? Nebo je snad obojím současně? Je rozdíl mezi ušlechtilým a nízkým způsobem života, nebo jsou všechny způsoby života pouze něčím bezvýznamným? Pokud existuje ušlechtilý způsob života, v čem spočívá a jak jej dosáhnout? Musí být dobro něčím

věčným, aby si zasloužilo uctívání, nebo je stojí za to hledat, přestože se svět nezadržitelně blíží k zániku? Existuje něco jako moudrost, nebo je to, co se tak jeví, konec konců jen vylepšenou pošetilostí?“ (Bertrand Russell 1967, s. 13). Z charakteru těchto otázek je zřejmá jejich obtížnost a nemožnost odpovědí, jež by skýtaly definitivní rozřešení.

Příklady různého pojmání filosofie a jejího úkolu můžeme čerpat z mnoha zdrojů – od naučných slovníků, encyklopedií (např. už z „Ottova slovníku naučného“ nebo slovníku Masarykova) a učebnic (např. Anzenbacher ve svém „Úvodu do filosofie“, s. 35–40, ukazuje, jak chápali tuto disciplínu někteří z velkých filosofů) až po konkrétní filosofická díla. Velmi pěkná je charakteristika, kterou podává opět Bertrand Russell a která by v překladu do češtiny zněla asi takto: „Filosofie - jak alespoň já rozumím tomu slovu - je něco zprostředkujícího mezi teologií a vědou. Podobně jako teologie pozůstává totiž filosofie ze spekulací o věcech, jejichž jasné a určité poznání dosud není možné; avšak podobně jako věda odvolává se filosofie k lidskému rozumu spíše než k autoritě tradice nebo zjevení. Veškeré jasné a určité vědění - to tvrdím - náleží vědě; veškerá dogmata jakožto něco, co se vymyká jasnému a určitému vědění, náleží teologii. Ale mezi teologií a vědou existuje 'Země nikoho', vystavená útokům z obou stran; touto 'Zemí nikoho' je filosofie.“ (Bertrand Russell 1967, s. 13)

Vedle úsilí o proniknutí k základu všeho jsoucna a k jistotě je filosofování provázeno neustálým pochybováním a každý pokus o formulování určitého stanoviska je podrobován kritické reflexi. Zvláštní povahu filosofie výstižně ukazuje jedna z mála známých žen v české filosofii Albína Dratvová: „Pro filosofii je typické, že každý filosof může hájit názor, který mu jiný filosof vycházející z vlastních základních vět nevyvrátí. Filosofie je věda problémů, které si klade s neúnavnou horlivostí. Kdyby se na všechny otázky dalo jednoznačně odpovědět (na základě empirie), přestala by být filosofie filosofií. Stala by se speciální vědou.“ (Albína Dratvová 1937, s. 8)

Filosofie tedy předpokládá značnou rozmanitost, rozdílnost, až protikladnost názorů, avšak po předchozím objasnění je zde předpoklad, že tato skutečnost bude přijata s pochopením a nebude v povědomí intelektuální veřejnosti znamenat diskreditaci filosofie jako vědní disciplíny.

2 Hodnotící komentář a jednotlivé filosofické disciplíny

Přes už zmíněné odlišnosti by mělo být nepochybné, že filosofie není a nemůže být v nějakém trvalém a zásadním rozporu s vědou a že jedna bez druhé není myslitelná. Dále: že filosofie je kritická a racionální disciplína, která se snaží svou univerzálností překlenout roztržistěnost a omezenost poznání a dává mu základ a tím i smysl. A konečně: že filosofie pomáhá člověku orientovat se ve světě a neustále mu připomíná existenci závažných otázek, kterými bývá zpravidla zaskočen v tzv. mezních situacích, a to tím více, čím méně si je dříve připouštěl. Ať chceme či nechceme, musíme uznat, že v samém základě našeho lidského zájmu jsou kategorie filosofické: bytí – nebytí, věčnost – časovost, vznik – zánik, svoboda – nutnost, dobro – zlo, pravda – nepravda, krása – ošklivost, život – smrt. Tento fakt by měl posluchače přesvědčit o tom, že filosofie přes svou obecnost a abstraktnost se bytostně dotýká každého jedince, a proto se jí stojí za to zabývat. Toto úvodní seznámení s tím, co filosofie znamená, by tedy mělo posloužit jako motivace pro další studium na všech úrovních počínaje střední školou.

Zbývá ještě podat stručnou informaci o jednotlivých filosofických disciplínách. Především je to *ontologie* – filosofická nauka o bytí či teorie bytí. Co je vlastně *bytí*, co znamená, když řekneme, že něco *je*? V této souvislosti si pozornost zaslouží zejména *metafyzika* (z původního řeckého *ta meta ta fysika* – vědění o tom, co je za fyzikou, co přesahuje fyzikální jsoucna, co není bezprostředně dané a zřejmé, tedy filosofie). Metafyziku nelze zcela zaměňovat s ontologií, jak se často děje, takové pojetí platí pro původní, tradiční chápání metafyziky, v němž je naukou o „jsoucnu jako jsoucnu“, zato se dá říci, že metafyzika je jádrem filosofie nebo alespoň že metafyzika má ve filosofii své legitimní místo, protože nejen každá filosofie (směr), ale i každá jednotlivá filosofická disciplína staví na určitých výchozích principech - dále neodvoditelných – tedy metafyzických (ne každá filosofie si to ale přizná). Nejde tedy jen o prvotní příčiny a poslední důsledky všeho, co *je* (*bytí*), ale také o předpoklady, podmínky a cíle poznání či poznávání, myšlení a jednání. Metafyzika takto není pouze *jednou* z disciplín filosofie, ale ve větší či menší míře stojí v základech všeho filosofování.

O metafyzickém myšlení totiž přežívá v povědomí zvláště starší generace učitelů představa, že je to jakýsi strnulý, nevývojový přístup ke světu jako pouhému souhrnu izolovaných, v podstatě neměnných věcí, bez vzájemných vztahů a vnitřních rozporů. Metafyzika byla takto stavěna do protikladu k dialektice, jež naopak postihuje svět ve všech jeho aspektech, v celé bohatosti vztahů včetně rozporů. To je ovšem jen zjednodušený výklad známý především z marxistických učebnic, který je navíc jednostranný a účelový a který měl za cíl vy-zvednout přednosti marxistické filosofie jakožto filosofie dialektického materialismu.

Pokud jde o *teorii poznání*, její místo ve filosofii je zřejmé a snad postačí připomenutí, že vedle označení „gnoseologie“ se opět začíná užívat staršího výrazu „noetika“ a také „epistemologie“, zejména v anglosaském světě.

O další čistě teoretické disciplíně – logice – je nutno říci, že je nepostradatelná pro metodologii, ale i pro jakoukoli důkladnou filosofickou průpravu, třebaže už dnes představuje samostatný vědní obor blízký matematice.

Platí to i o dalších dvou praktičtějších disciplínách - *etice a estetice*. Všechny tři se z filosofie vydělují podobně jako v minulosti psychologie, pedagogika a sociologie, které s filosofií stále úzce souvisejí. A jelikož od člověka vychází a k němu také směřuje všechno filosofování, je nedílnou součástí každé významné filosofie také *filosofická antropologie*.

Jako speciální filosofickou disciplínu lze uvést *axiologii* (teorii hodnot). Z širšího pohledu patří do filosofie i filosofické otázky jiných oborů – v zásadě každý z nich se na nejvyšším stupni své obecnosti dotýká filosofie – rozhodně nelze opomenout *filosofii vědy, filosofii umění, filosofii náboženství a filosofii jazyka, ale mohou to být i filosofie dějin, filosofie kultury, politická a sociální filosofie, filosofie práva, filosofie přírody, filosofie techniky* atd.

Závěr

O určitý způsob zprostředkování filosofie se pokouší má publikace „Jak (se) učit filosofii“ (Olomouc 2004) využitelná jednak pro studenty

v základních kursech na vysokých školách, ale zejména pro potenciální i aktuální učitele základů filosofie na středních školách.

V současném systému vzdělávání je středoškolská výuka filosofie na tom o něco lépe, než tomu bylo v 70. a 80. letech před listopadem 1989 a ještě v letech devadesátých, kdy zcela chyběli středoškolští učitelé, kteří byli v této oblasti skutečně kvalitně vzděláni. Proto se vyučovala faktografie, tedy spíše o filosofech nežli sama filosofie.

Nynější situace filosofického vzdělávání na vysokých školách je svým způsobem horší než za starého režimu. Tehdy všichni vysokoškoláci - techniky, přírodovědce či lékaře nevyjímaje - museli povinně projít nejen kursem dialektického materialismu, ale i dějin filosofie. Byla zde ovšem opět značná negativa spočívající jednak v ideologické zatíženosti, jednak v kvalifikovanosti učitelů jednotlivých disciplin marxismu, včetně filosofie, protože se jednalo často o absolventy Vysoké školy politické ÚV KSČ, z nichž mnozí neměli ani maturitu. Přesto se v tomto vzdělávacím systému dostalo filosofického vzdělání celé vysokoškolské populaci. V současné době se na velké většině vysokých škol a fakult, včetně univerzitních, filosofie nepřednáší vůbec nebo jen volitelně. Je pak tím paradoxnější, že absolventi vědecké přípravy bez rozdílu získávají hrdý titul Ph.D. – doktor filosofie. Přitom už ve středověku, kdy vznikaly první univerzity, předcházelo veškerému prestižnímu vzdělání – v právu, medicíně a teologii – nejprve bakalářské studium filosofie. Mé zkušenosti s výukou filosofie na všech stupních univerzitního studia ukazují, že v současném bakalářském a magisterském studijním programu by mělo jít hlavně o celkový přehled o filosofii a její problematice.

Nakonec si dovolím citovat Konrada Paula Liessmanna, který ve své knize „Teorie nevzdělanosti“ s odvoláním se na německého filosofa 19. století Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga říká: „Univerzitní vzdělání v tomto duchu (Schellingově) znamenalo, že studenti před jakoukoliv specializací v nějakém oboru absolvovali nejdříve základní úvod do tradice, problematiky a povahy novodobého pojetí vědy. V tomto smyslu by byla nová podoba *povinného filosofického* úvodu (a zkoušky), který by mohl mít vědeckoteoretické, vědeckohistorické a *vědeckofilosofické* zaměření, prvním krokem ke znovuzískání univerzity“ (Liessmann, 2010, s. 81).

Literatura:

- ANZENBACHER, A. *Úvod do filozofie*. Praha: Edice Logos, 1989.
- DRATVOVÁ, A. *Přehled filosofie*. Praha: Česká grafická unie, 1937.
- GABRIEL, J. a kol. *Slovník českých filozofů*. Brno: Masarykova univerzita, 1998.
- HORYNA, B. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998.
- LISSMAN, K. P. *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2010.
- NOVOTNÝ, Z. *Jak (se) učit filosofii*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004.
- RUSSELL, B. *History of Western Philosophy*. London: George Allen and Unwin, 1967.
- STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
e-mail: zdenek.novotny@upol.cz; zdenek.novotny@valachnet.cz